

Shukrillo QO'RG'ONBOYEV,

Andijon qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar instituti "Gumanitar fanlar" kafedrasida assistenti

E-mail: @shukrillohqorgonboyev@gmail.com

ADU dotsenti, falsafa fanlar doktori (Phd) Sh.Q.Amirxo'jayev taqrizi asosida

THE CONCEPT AND ESSENCE OF DEMOCRATIC VALUES IN THE SYSTEM OF PHILOSOPHY OF VALUES

Annotation

This article describes the concept, structure of legal consciousness and its concept; the concept, system and essence of democratic values; the concept, essence and forms of democracy; the role of legal education in the formation of legal consciousness; the influence of legal values in the scientific-theoretical study of legal consciousness; further increasing the role of democratic values in the construction of a legal.

Key words: Philosophy, axiology, value, democracy, consciousness, legal consciousness, thinking, elevation, democratic value, national value, legal education.

ПОНЯТИЕ И СУЩНОСТЬ ДЕМОКРАТИЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ В СИСТЕМЕ ФИЛОСОФИИ ЦЕННОСТЕЙ

Аннотация

В данной статье рассматривается правосознание и его понятие, структура; понятие, система и сущность демократических ценностей; понятие, сущность и формы демократии; роль правового воспитания в формировании правосознания; влияние правовых ценностей на научно-теоретическое изучение правосознания; дальнейшее повышение роли демократических ценностей в построении правового государства в Узбекистане - как основа формирования высшего правосознания; Изложены проблемы повышения правосознания в Узбекистане и вопросы их преодоления.

Ключевые слова: Философия, аксиология, ценность, демократия, сознание, правосознание, мышление, возвышение, демократическая ценность, национальная ценность, правовое воспитание.

QADRIYATLAR FALSAFASI TIZIMIDA DEMOKRATIK QADRIYATLAR TUSHUNCHASI VA MOHIYATI

Аннотация

Mazkur maqolada huquqiy ong va uning tushunchasi, tuzilishi; demokratik qadriyatlar tushunchasi, tizimi va mohiyati; demokratiya tushunchasi, mohiyati va shakllari; huquqiy ongning shakllanishida huquqiy tarbiyaning roli; huquqiy ongni ilmiy-nazariy o'rganishida huquqiy qadriyatlarning ta'siri; O'zbekistonda huquqiy davlat qurishda demokratik qadriyatlarning rolini yanada oshirish - yuksak huquqiy ongni shakllantirish asosi sifatida ekanligi; O'zbekistonda huquqiy ongni yuksaltirish muammolari va ularni bartaraf etish masalalari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Falsafa, aksiologiya, qadriyat, demokratiya, ong, huquqiy ong, tafakkur, yuksaklik, demokratik qadriyat, milliy qadriyat, huquqiy tarbiya.

Kirish. Jamiyatda aholi huquqiy ongi va madaniyati darajasining yuksakligi demokratik huquqiy davlat va erkin fuqarolik jamiyatining muhim mezonlaridan biri hisoblanadi. O'zbekistonda mustaqillikning ilk yillaridan ushbu masalaga alohida e'tibor qaratildi. Aholining huquqiy ongi va madaniyatini yuksaltirish masalalari davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylandi.

Xalqaro hamjamiyatning teng va to'la huquqli a'zosi bo'lgan O'zbekiston huquqiy demokratik davlat qurish va erkin fuqarolik jamiyatini shakllantirish qat'iy harakatlanib rivojlanib kelmoqda. Bugungi kunda mamlakatimizda huquqiy davlatchilik va fuqarolik jamiyatining huquqiy, siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy asoslarini barpo etishda jiddiy yutuqlarga erishildi. Ta'kidlash joizki, inson sivilizatsiyasining ko'p asrlik tarixi jamiyatni yangilashning eng nozik va qiyin sohasi - bu insonlarning ongi, tafakkuri sohasi ekanligidan dalolat beradi. Jamiyatda tub iqtisodiy, ijtimoiy o'zgarishlar yuz berishi barobarida insonlarning ongi, tafakkuriga monand o'zgarishlarni shakllantirish o'zgacha tarzda kechadi.

Jamiyat rivojlanishi demokratik qadriyatlarning shakllanishi bilan bog'liq. Ta'kidlash lozimki, qadriyatlarning jamiyat, davlat va shaxs hayotida tutgan o'rni va ahamiyatidan kelib chiqqan holda, fanda, xususan, falsafa fani doirasida qadriyatlar nazariyasi - aksiologiya[1] shakllangan.

Garchi aksiologiyaning dastlabki kurtaklari qadimda shakllangan bo'lsa-da, biroq nazariy fikrning mustaqil bir yo'nalishi sifatida XIX asrning oxiri XX asrning boshlarida uzil-kesil shakllangan. Aksiologiya o'zida o'zaro yaqin bir necha fanlarni birlashtiradi, chunki bu fanlarning barchasi qadriyatli normativ hodisalarni o'rganadi va shu bois metodologik xarakterga ega bo'ladi.

Aksiologik nazariyaning asosiy tushunchasi bu "qadriyat" tushunchasidir. Ushbu atama hanuzgacha turli fan vakillari o'rtasida munozara ob'ekti bo'lib kelmoqda.

Ilmiy doiralarda "Qadriyatlar -inson ehtiyojlarini qondiruvchi narsa va hodisa hamda ularning xususiyatlaridir" degan qarash ancha keng tarqalgan. Shu o'rinda narsa va hodisalar o'z-o'zicha qadriyat bo'la olmasligini, ular insonga qaratilgandagina, inson bilan o'zaro munosabatdagina muayyan qadrga ega bo'lishini ta'kidlash zarur. Demak, qadriyat bu insonga yo'naltirilgan narsa va hodisalardir. Qadriyat biron-bir narsa, hodisaning inson uchun qanchalik zarur va qadrliligi ekanligidir[2].

Ayni paytda hodisalar ijobiy yoki salbiy jihatdan ahamiyatli bo'lishi mumkin. Narsa-hodisaning insonga bog'liq va zarur ijobiy ahamiyati qadriyatni anglatadi. Masalan, huquqqa hurmat hissi jamiyat, davlat va shaxslar uchun foydali va zarur. Bu holda huquqning ijobiy xususiyatlari, uning inson bilan ijobiy o'zaro aloqadorligi qadriyatlidir. Biroq huquqqa juda ham ortiqcha baho berish, uning real imkoniyatlaridan ortib ketadigan natijalarni kutish, ya'ni huquqiy idealizm qadriyat bo'la olmaydi.

Narsa va hodisaning ahamiyatligi ijobiy va salbiy xarakterda bo'lishi mumkin. Masalan, huquqbuzarlik, jinoyatchilik, huquqiy ong pastligi o'z oqibatiga ko'ra ahamiyatga ega, e'tibor qaratishni taqozo etuvchi hodisalar, biroq bu ahamiyat mazmunan salbiydir, shu bois u qadriyat bo'la olmaydi. Demak, qadriyatlar bu huquq subyekti tomonidan ijobiy baholangan, rivojlanish uchun zarur, foydali va qadrliligi bo'lgan narsa va hodisalardir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Bir tuzumdan o'tib, yangi demokratik davlat barpo etish jarayoni nihoyat murakkab. Murakkab o'tish davrida insonlar ruhiyatida, ongida jiddiy

o'zgarishlar sodir bo'lib, unda eski qadriyatlardan voz kechish va yangilarini qabul qilish jarayoni yuz beradi va u og'riqli, o'tkir palladir. Taniqli huquqshunos olim V.S.Nersesyans ta'kidlaganidek, bu davrda, bir tomondan, odamlarda tezgina huquqiy ijtimoiy davlat qurish, insonlarni byurokratlashgan amaldorlarning hamda jinoiy tuzilmalarning o'zboshimchaligi va qonunni mensimasligidan himoya qila oladigan chinakam huquqiy tizimni yaratish imkoniyatiga nisbatan bo'lgan ishonch kamaya bormoqda.

Huquqiy ongga manbalarda berilgan ta'riflarga e'tibor qaratamiz: Prof. Z.M.Islomov huquqiy ongga shunday ta'rif beradi: "Huquqiy ongni mamlakat fuqarolarining ham amaldagi huquqqa, yuridik amaliyotga, fuqarolar huquqlari, erkinliklari, majburiyatlariga, ham orzu qilingan huquqqa va boshqa huquqiy hodisalarga munosabatini ifodalovchi huquqiy sezgilar, g'oyalar, baholar, tasavvurlar tizimi sifatida ta'riflash mumkin"[3]. Bu ta'rifda huquqiy ong nimalar, ya'ni fandan omillar asosida shakllanishi masalasi e'tibordan chetda qolgan.

Professor Yu.A.Dmitriyevning ta'rificha, "Huquqiy ong bu insonlarning va ularning turli birliklarining hamda butun jamiyatning amaldagi huquq va huquqiy hodisalarga nisbatan qarashlari, g'oyalari, tasavvurlari, hislari yig'indisidir"[4]. Ushbu ta'rifda huquqiy ongni muhim funksiyasi bo'lgan, Z.Islomov ta'kidlab ketgan baholash faoliyati e'tibordan chetda qolgan.

Rossiyalik huquqshunos olim A.N.Golovistikovning huquqiy ongga bergan ta'rifi Yu.A.Dmitriyevning ta'rifi bilan bir xil, ya'ni "Huquqiy ong bu insonlarning va ularning turli birliklarining hamda butun jamiyatning amaldagi huquq va huquqiy hodisalarga nisbatan qarashlari, g'oyalari, tasavvurlari, hislari yig'indisidir"[5]. Bu ikki muallifning ta'rifi tasodifan aynan bir xil bo'lib, unda insonlarning kutilayotgan, xohlanayotgan, Z.M.Islomov ta'bir bilan aytganda, "Orzu qilinayotgan huquqqa" nisbatan munosabatlari hamda huquqiy ong shakllanishining omillari nazardan chetda qolgan.

R.A.Romashov va A.G.Indiklarning ta'rificha, "huquqiy ong insonlarning ijtimoiy hayotning yuridik ahamiyatli hodisalariga (amaldagi qonunchilikka, yuridik amaliyotga, insonlar va fuqarolarning huquq va erkinliklariga) nisbatan baholovchi ruhiy munosabatini ifodalovchi huquqiy tasavvurlari, qarashlari, g'oyalari, hislari, hayajonlari majmuidir"[6]. Bu ta'rifda ham insonlarning kutilayotgan huquqqa munosabati hamda huquqiy ongni shakllantirish omillari e'tibordan chetda qolgan.

Akademik V.S.Nersesyans mas'ul muharrirligida chop etilgan "Problemi obshey teorii prava i gosudarstva" nomli kitobda huquqiy ongga quyidagicha ta'rif berilgan: "Huquqiy ong bu insonlarning huquqqa va davlat-huquqiy hodisalarga nisbatan tasavvurlari, qarashlari, ichki ishonchlari, baholari, hislari va tuyg'ulari yig'indisidir"[7]. Bu ta'rifda ham insonlarning huquqiy ongi kutilayotgan huquqqa nisbatan bo'lgan munosabatni ham o'z ichiga olishi tushib qolgan.

Ayni paytda, yuqoridagi ta'riflarning barchasida jiddiy yaqinlik mavjudligini e'tirof etish zarur. Shunday bo'lishiga qaramay, ushbu bayon etilgan ta'riflar ichida Z.Islomovning ta'rifi ushbu ijtimoiy hodisaning muayyan jihatlarini batafsil qamrab olgan. Unda insonlarning nafaqat amaldagi huquq balki, istalayotgan, "orzu qilinayotgan" huquqqa nisbatan munosabati ta'kidlangan.

Shu o'rinda demokratik jamiyatning umume'tirof etilgan tamoyillari ayni paytda demokratik qadriyatlar ham ekanligini ta'kidlash zarur.

Ma'lumki, huquqiy davlatning muhim zamini erkin fuqarolik jamiyati hisoblanadi. Shu bois ilmiy adabiyotlarda fuqarolik jamiyati qadriyatlari ham ajratiladi. Masalan, professor X.T.Odilqoriyev bu masalada shunday deb yozadi: "Fuqarolik jamiyati an'anaviy jamiyatdan o'z ma'naviy rivoji va qadriyatlar tizimi bilan farqlanadi. Boshqacha qilib aytganda, fuqarolik jamiyatining mazmunini bir qancha siyosiy, ma'naviy axloqiy va huquqiy qadriyatlar tashkil etadi"[8].

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot davomida avvalo tarixiylik va o'zaro aloqadorlik tamoyillaridan foydalanilgan. Ma'lum fikr va mulohazalardan kelib chiqib, induktiv va deduktiv xulosalar qilindi. Har bir boshqichda asosiy adabiyotlardan argument va tezislari keltirilib, ular jamiyat va ilm-fan taraqqiyoti

davomidagi, ijtimoiy hayotdagi misollar bilan mustahkamlanib, abstraktlikdan konkretlikka o'tish, qiyosiy tahlil, umumlashtirish metodlaridan keng foydalanilgan. Tadqiqotning uslubiy asosi dialektik-materialistik nazariyasi qoidalari va tamoyillari hisoblanadi. Tadqiqotda qo'yilgan muammolarni hal qilish fundamental tadqiqot yondashuvlari - ontologik, epistemologik, tizimli, tarkibiy-funksional, aksiologik, praksiologik, shuningdek bilishning umumiy ilmiy usullari va shakllari - tahlil va sintez, idealizatsiya, mantiqiy ketma-ketlik asosida amalga oshiriladi.

Demokratik qadriyatlar tadqiqotimiz mavzusi uchun bosh masalalardan biri bo'lganligi bois, dastavval, "Demokratik qadriyatlar deganda nimani tushunamiz?" degan savolga javob berishimiz zarur bo'ladi. Ayni paytda demokratik qadriyatlar haqida mushohada boshlashdan oldin umuman "qadriyat" tushunchasiga e'tibor qaratishimiz zarur. Qadriyat tushunchasi bilan biz oddiy kundalik hayotda, ommaviy-axborot vositalari sahifalarida, ilmiy manbalar, suhbatlarda ko'p duch kelamiz. Qadriyat so'zining o'zidan ko'rinib turibdiki, qadriyat deganda biron-bir qadrlil narsa yoki hodisa haqida gap ketadi. Qadr deganda odatiy ma'noda aziz, qimmatli narsa va hodisalar tushuniladi.

"Qadriyat" tushunchasi bilan "baholash", "baho berish" tushunchasi uzviy bog'liqdir. Qadriyat baholashga nisbatan ob'ektiv xarakterga ega, zero bu holda ham sub'yektning faol roli e'tiborga olinadi. Aksiologiyaning muhim kategoriyalaridan biri bo'lgan baholash inson ongining sub'ektiv aktidir, mavjud qadriyatlarining sub'ektiv ifodasidir. Inson u yoki bu hodisani baho berish yo'li bilan qadriyat yoki qadriyat emasga ajratadi. Masalan, sub'ektiv jinoyatchilik hodisasiga o'z bahosini berib, uni salbiy hodisa sifatida baholaydi, chunki u doimo qonimningdir huquqlari, sog'lig'i, hayoti va sha'niga tahdid soladi. Qonuniylikka esa ijobiy baho beradi, chunki qonuniylilik jamiyatda adolat va tinchlik, inson huquqlarining amalga oshishiga xizmat qiladi.

Odatda, aksiologiya ma'naviy qadriyatlarni g'oyalar, maqsadlar, normalar va ideallarni o'rganadi. Ular insonlarning eng oliy ehtiyojlarini ifodalaydi va moddiy qiymatliklardan farq qilgan holda raqam ko'rsatkichlari bilan bog'lanmagan.

Qadriyatlar nazariyasi yurisprudensiya sohasida ham qo'llaniladi. Chunki huquqiy tartibga solish mexanizmi o'z ichiga turli ahamiyatli huquqiy vositalarni oladi. Huquqiy qadriyatlar va baholashlar o'z navbatida tartibga soluvchilik ahamiyatiga ega. Ayni paytda ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladigan huquqiy normalar qadriyatlarga aylana boradi va baholash ob'yekti sifatida maydonga chiqadi.

Shu tariqa, huquq va amalga oshirish jarayoni baholash ob'yekti hisoblanadi. Shunga ko'ra huquq nazariyasi predmeti doirasida huquqiy qadriyatlarni o'rganadigan yo'nalish mavjud bo'lib, u huquqni qadriyat sifatida, huquqiy normalarning qadriyatli jihatlarini, huquq sohasida baholash mezonlarini o'rganishga o'z e'tiborini qaratadi. Huquqiy aksiologiya falsafiy-huquqiy aksiologiyaning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi, chunki huquq aksiologiyasida umumiy aksiologiya tushuncha va kategoriyalaridan foydalanadi[9].

Huquqni aksiologik o'rganish ilmiy, amaliy va g'oyaviy ahamiyatga ega. U huquqning ma'naviy qirralarini chuqur o'rganishga imkon beradi. Qadriyatli yondoshuv huquqning, insoniyatning umummadaniy, umumijtimoiy rivojida rolini, huquq rivojida vorisiylikni, huquqning boshqa ijtimoiy normalar bilan o'zaro aloqadorligini ko'rsatish imkonini beradi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot asosan aksiologiya yani qadriyatlar falsafasi tizimida demokratik qadriyatlarining ornini, tasnifi, mazmun va mohiyatini ochib berishga qaratilgan.

Qadriyat deganda jamiyat tomondan e'tirof etilgan insoniyatga xizmat qiluvchi, uning ma'lum maqsadlari zahirida shakllangan e'tiqod, hayotiy ehtiyoji va manfaatlarini qondiruvchi jamiki moddiy hamda ma'naviy ne'matlar tushuniladi. Tadqiqot natijalariga ko'ra uni quyidagicha guruhlariga ajratdik.

birinchidan, voqelikda mavjud bo'lgan tabiat va jamiyat ne'matlaridir;

- ikkinchidan, ularni qadriyat turkumiga kiritish yoki kiritmaslik kishilarning ehtiyojlari, manfaatlari, maqsadlari, orzu-umidlari bilan belgilanadi;

uchinchidan, tabiat va jamiyat ne'matlari, hodisalarining qadriyatlar turkumiga kiritilishining asosiy sababi kishilar ularni

qadrlaydi, avaylab-asraydi, chunki bu qadriyat ularning shaxsiy va ijtimoiy turmushini boyitadi.

Ta'kidlash lozimki, fuqarolik jamiyatining qadriyatlari hisoblangan mazkur qadriyatlar ayni paytda huquqiy davlat belgilari hamdir. Bu hol tabiiy, zero fuqarolik jamiyati va huquqiy davlat o'zaro bir-biri bilan uzviy bog'liq, biri ikkinchisini taqozo etuvchi ijtimoiy-siyosiy hodisalardir.

Professor A.A.Azizxo'jayev o'zining "Erkinlashtirish - davr talabi" maqolasida umuminsoniy demokratik tamoyillar deganda quyidagilar ko'zda tutilishini ko'rsatib o'tgan: tegishli davlat organlarining saylov asosida vujudga kelishi; teng huquqlilik; fikr erkinligi; ko'ppartiyaviylik; o'z-o'zini boshqarish; hokimiyatning bo'linishi[10].

Bu boradagi yuridik adabiyotlarni tahlil qilish barobarida demokratik qadriyatlar tizimida muhimlari bo'lib quyidagilar hisoblanishini ko'rsatib o'tish mumkin:

1. Xalq suvereniteti qadriyati. Xalq davlatda hokimiyatning birdan-bir va yagona manbai. Xalq suvereniteti jamiyat siyosiy tizimining kundalik faoliyati orqali o'zining ifodasini topadi.

2. Hokimiyatni cheklash qadriyati. Har qanday davlatda saylab qo'yiladigan va tayinlab qo'yiladigan hokimiyat vakillarining vakolati chegarasiz bo'lmay, ular muayyan doirada amal qiladi, ya'ni qonun bilan chegaralab qo'yilgan.

3. Siyosiy erkinliklar qadriyati. Bunda fuqarolar suverenitetlarini amalga oshirish uchun o'zlarini siyosiy hayotda namoyon etadilar, unda faol ishtirok qiladilar, har qanday qonunda yo'l qo'yilgan ma'lumotlarni tarqatish, nashr ettirish huquqiga ega bo'ladilar. garchi ushbu ma'lumotlarda hokimiyatga nisbatan tanqidiy fikrlar bo'lsa-da, har qanday ma'lumotlarni olish erkinligiga ega bo'lish, turli birlashmalarga birlashishi, jumladan, siyosiy partiyalarga yoki hokimiyatga muxolif bo'lgan birlashmalarga birlashishi, erkin va adolatli saylovlarda qatnashishi va davlat organlari lavozimlariga saylanish kabi erkinliklar nazarda tutiladi.

4. Adolatlilik qadriyati. Fuqarolar ijtimoiy boyliklarni taqsim-lashda adolatli asoslarda ishtirok etishi, zararni qoplash va adolatni tiklash, tegishli ma'lumotlarni to'plash va ijtimoiy ahamiyatli qarorlar qabul qilish huquqiga ega bo'lishlari kerak.

Xulosa va takliflar. Demak, qadriyatlarini sohalari bo'yicha hamda sub'ektlariga qarab tasniflash mumkin. Qadriyatlarini amal qiladigan sohalari bo'yicha quyidagicha

tasniflash mumkin: siyosiy qadriyatlar; ijtimoiy qadriyatlar; ma'naviy qadriyatlar; axloqiy qadriyatlar; diniy qadriyatlar; mafkuraviy qadriyatlar; huquqiy qadriyatlar. Qadriyatlarini yana subyektlariga qarab ham tasniflash mumkin: umumbashariy qadriyatlar; umummilliy qadriyatlar; jamoaviy qadriyatlar; oilaviy qadriyatlar; shaxsiy qadriyatlar.

Qadriyatlar to'g'risida fikr yuritar ekanmiz, endi bevosita demokratik qadriyatlarini mushohada qilishimiz kerak bo'ladi. Shu o'rinda bir holatni ta'kidlash zarur. Demokratik qadriyatlar umuminsoniy qadriyatlarining bir tarkibiy qismi hisoblanib, u siyosiy, huquqiy qadriyatlar tizimiga mansubdir.

Biroq yuridik adabiyotlarda demokratik qadriyatlar, ularning tushunchasi va tizimi haqida fikrlar kam yoki yo'qligi kuzatiladi. Demokratik qadriyatlar atamasi yuridik adabiyotlarda har doim qo'llanib kelinishi barobarida, ayni paytda u haqida aynan fikrlar kam. Shu bois demokratik qadriyatlariga o'z ta'rifimizni berishga harakat qilamiz. "Demokratik qadriyatlar bu demokratik rivojlanish tarixi davomida ijtimoiy zarurat natijasida shakllangan va hayot sinovlaridan o'tgan, jamiyatda erkinlik, adolat va tenglik o'rnatilishiga xizmat qiladigan, jahon xalqlari tomonidan umumetirof etilgan, hayotiy ehtiyoj va manfaatlarni qondiruvchi o'ta ahamiyatli narsa, hodisalardir".

Demokratik qadriyatlarining yuridik adabiyotda maqbul ta'rifi bo'lmaganidek, uning tizimi haqida ham aniq-tiniq fikrlar kam. Boshqacha qilib aytganda, demokratik qadriyatlarining ro'yxati turlicha tarzda e'tirof etiladi. Biroq bir narsa aniqki, demokratiyaning umuminsoniy tamoyillari va talablari mavjudki, ular ayni paytda qanday demokratik qadriyatlar mavjudligini aniqlashda yo'llovchi rolini o'tishi tabiiy.

Shu o'rinda demokratik jamiyatning umumetirof etilgan tamoyillari ayni paytda demokratik qadriyatlar ham ekanligini ta'kidlash zarur.

Aytish mumkinki, qonunda mustahkamlangan normalarning siyosiy hayotga tadbiiq etilishi jamiyatni demokratlashtirish, davlat boshqaruvini yangilash va bu jarayonda siyosiy partiyalarning rolini ko'tarishda yangi qadam bo'lishi shubhasiz.

Demokratik qadriyatlarining fuqarolik jamiyatini shakllantirishdagi beqiyos o'rni va rolini chuqur tushunib yetgan jamiyatimiz o'z rivojining dastlabki pallalaridan boshlab, demokratik qadriyatlarini jamiyatimiz ongi va qalbiga singdirish, ularni harakat dasturiga aylantirish yo'lini tutdi.

ADABIYOTLAR

1. Назаров Қ.Н. Аксиология қадриятлар фалсафаси. -Т.: "Маънавият", 1998.-121 б.;
2. Уо. S.Sadikova. Huquqiy ongni shakllantirishda demokratik qadriyatlarining o'rni. (Monografiya). T.: «Innovatsion rivojlanish nashriyot- matbaa uyi», 2021. - 128 b.
3. Ислотов З.М. Давлат ва ҳуқуқ назарияси. — Г.: "Адолат", 2007. —Б.537.
4. Дмитриев О.А.. Правосознание и правовая культура. / Теория государства и права. Под. ред. Пиголкина. -Москва: Юрайт-Издат, 2006. -С.547.
5. Головистикова А.Н. Правосознание и правовая культура. Проблемы теории государства и права. -Москва: Изд. ЭКСМО, 2005. -С.658.
6. См.: Теория государства и права. Под. ред. проф. Ромашова Р.А. – СПб.: Изд. Асланова Р. Юридический центр Пресс, 2005. -С. 346.
7. Проблемы общей теории права и государства. Москва: Изд. Группа. НОРМА-ИНФРА, 2004. – С.396-384.
8. Одиториев Х.Т. Фуқаролик жамиятининг моҳияти ва қадриятлар тизими. / Ўзбекистонда фуқаролик жамиятини шакллантириш: муаммолар ва ечимлар. Илмий-амалий анжуман материаллари. – Тошкент: ТДЮИ, 2004. – Б.28.
9. Неновски Н. Право и ценности: Пер. с болг. / Под ред. Зорькина В.Д. -М.: Прогресс: 1987. -С.33;
10. Азизхўжаев Л.А. Эркинлаштириш давр талаби. //Жамият ва бошқарув. - Тошкент, 2000. -№1. -Б. 6;